

„MIT LEHET ÍRNI PESTRŐL?”

A Krúdy-művek Budapestjéről

*Pesti regény! Mit lehet írni Pestről?
Ordináré passzió, mint az állatkínzás.
De megpróbáljuk.¹*

A vidékiség nézőpontját oly sokáig uralkodó nézőpontként érvényesítő magyar elbeszélőirodalomban Pest (korábban Pest-Buda, később Budapest) egyszerre testesítette meg az idegen és elidegenítő (nagy)várost, valamint a nemzeti önzonosságérzés egyik emblémáját, a fővárost. És persze mindazt, ami ezekkel együtt járt: a már kialakult és a folytonosan alakuló heteronóm, illetve a tudatosan megteremtett autonóm kulturális közeget, a kívánatos vagy éppen elkerülni vágyott (társadalmi, gazdasági, életmód- és mentalitásbeli) változások, az önkéntes vagy kényszerű asszimiláció, illetve disszimiláció legfőbb színterét és központját.

Mindazok, akik irodalmunkban Pestet (vagy Budapestet) a kívülálló nézőpontjából jelenítették meg, e kívülállás megszüntethetőségének, azaz a város ki- és megismerhetőségének, valamint meghódíthatóságának lehetőségeivel is szembesítették olvasóikat. Eközben gyakran nem tudták, vagy nem is kívánták leplezni személyes érintettségüket, sérelmeikért pedig a sebzett moralista szerepével kárpótolták magukat.

Gvadányi a peleskei nótárius történetével éppúgy állást foglalt e kérdésben, mint Kisfaludy Károly *Tollagi Jónásával*, vagy azután a reformkori életkép-irodalom (szinte kivétel nélkül vidéki eredetű) művelői.² Ez utóbbiak közül az elfogadás gesztusával és az elfogadtatás szándékával emelkedik ki a pesti életnek egész tárcasorozatát szentelő Garay János. Ezzel szemben a pesti zsánerképekből (rém)regényt is szerkesztő Nagy Ignác a francia nagyvárosi (ponyva)regény

eszközeit és motívumait is segítségül hívta, hogy a rohamosan (de a valóságban még áttekinthető keretek között) nagyvárosiasodó Pest társadalmi széttagoltságára (s ezzel együtt a nyilvánosság korlátozó erejének csökkenésére), kriminalizálódásának veszélyeire figyelmeztessen. E tekintetben különös jelentőséggel bír, hogy Nagy Ignác e könyvének, az 1844–45-ben megjelentetett *Magyar titkok*nak a leleplezés feladatával megbízott főszereplője, egyszersmind narrátora éppen egy újságíró. Nem kevésbé elriasztó képet fest a pesti élet titkolt bűneiről *Hazai rejtelmek* címmel közreadott regényében a Nagy Ignácéval megegyező francia mintához igazodó, de az életkép-betéteket többnyire politikai programszövegekkel helyettesítő Kuthy Lajos.³ Bár a *Hazai rejtelmek* írója nem telepíti a magyar bűnök összességét Pestre, jócskán hagy belőlük falun, pusztán, nagybirtokon és kisvárosban is, a múlt bűneitől és hibáitól megtisztult hasznos élet színtereit mégiscsak a vidéki Magyarországra helyezi.

Azt a felismerést, hogy a vidéki ember (sőt a vidék) sorsa szoros szálakkal kötődik Pesthez, Jókai némiképp továbbfejlesztve hasznosítja majd, amikor számos regényének történetében politikai, törvénykezési vagy kulturális központ mi-voltában juttat nagy szerepet Pestnek. (Nemegyszer azonban – értelemszerűen – ugyanilyen szerepkörben jeleníti meg Pozsonyt és Bécset is.) Míg a Jókai-művekben a leggyakrabban előforduló, legváltozatosabb korszakaiban és részleteiben megörökített helyszín Pest,⁴ pályakezdő korszakának elbeszéléseit leszámítva Mikszáth többnyire a felső-magyarországi városok, városkák és falvak világába vezette el olvasóit. Regényei közül csak az *Új Zrínyiász*, valamint a *Sipsi-rica* és a *Szelistyei asszonyok* mesés történetét helyezte a fővárosba (az utóbbiakét egyébként hangsúlyozottan Budára).⁵ Mikszáth Pesttel kapcsolatban voltaképpen mindvégig megőrizte a külső szemlélő, sőt a szkeptikus kívülálló státusát.⁶ A naturalizmus hazai úttörőjeként fellépő Bródy Sándor első elbeszéléskötetével a nagyvárosi élet esettjeire irányította a figyelmet,⁷ de hasonló tettet vitt véghez merőben más hangnemű és célzatú regényével, a *Gazdag szegényekkel*

Jókai is (aki egyébként a modern nagyváros problematikáját egy másik különös művében, az *Asszonyt kísér, Istent kísért*-ben is felvetette).

A szenvedélyes és hajthatatlan, ráadásul személyes sérelmein felülemelkedni nem tudó társadalomkritikus, Tolnai Lajos nemegyszer a titkolt és a többé-kevésbé kisszerű bűnök városának mutatta be Pestet; a Tisztviselőtelep kiépülésének történetét előadó kulcsregényében azonban a zavaros múlt képeinek felidézése után a szép jövő, az emberhez méltó (kert)városi élet ígéretével kecsegtette olvasóit.⁸

A Budapest regényírójaként elhíresült Kóbor Tamás (aki afféle magyar Zola módjára „kísérleti regények” egész sorát szentelte a fővárosi életnek) bár kisgyermekségétől Pesten élt,⁹ nemegyszer családtörténeti vonatkozásokra építve jelenítette meg a vidéki (zsidó) eredetű honfoglalók életbenmaradásért és érvényesülésért folytatott küzdelmeit a nagyvárosban.¹⁰ (Molnár Ferencnek *Az éhes városa* pedig említésre méltó példa arra, hogy a századforduló táján a zsidó családi háttér még a bennszülött pestiekből is a vidékről érkezőkéhez hasonló, moralizálássá átlényegülő ressentiment-t hívhatott elő. Ez utóbbi egyébként ekkortájt olyan vidékről felkerült szerzők műveiben is megnyilvánult, akik a hagyományos társadalmi elit köreiből tartoztak.¹¹) Kóbor – regények sorában kifejtett – álláspontját osztotta a Szilágyságból Pestre került, Lux Terka néven ismertté lett író, amikor műveiben szinte refrénszerűen hangsúlyozta, hogy a nagyvárosiasság erkölcsvesztő hatása nagyobb súllyal nehezedik az egyedülálló (vagy önálló érvényesülésre vágyó) nőkre, mint a férfiakra. Legismertebb regényének, az 1908-ban megjelent *Budapestnek hősnője*, Schneider Fáni (akin nem nehéz felfedezni Zola Nanájának és Wedekind Lulujának vonásait) a város szülötte, oly vonzó, gátlástalan, kíméletlen és pusztítóan vitális, mint amilyen a város maga.¹²

Ilyen irodalmi előzmények után, a vidékiség szempontjait rögzítő pesti regények és elbeszélések sokaságát megismerve és hozzájuk kapcsolódva, de tőlük mind határozottabb távolságot tartva lépett színre Pest (kritikai) kultuszának

írója, Krúdy Gyula. Nagy nemzedéktársai (ideértve a Nyugat kiválóságait is) főként a vidéki élet íróiként köteleződtek el, s Pestet is ezzel az elköteleződéssel, egyszersmind – különböző mértékű – idegenkedéssel és személyes távolságtartással szemlélték. (Éppúgy példa lehet erre Babits *Halálfiái* című regénye, mint Szabó Dezső nagy feltűnést keltett könyve: *Az elsodort falu* vagy Móricz nagyvárosi „lektűrjei”: *Az asszony beleszól* vagy *A fecskék fészket raknak*. Ez utóbbiakban egyébként éppúgy, mint Kosztolányi *Esti Kornél*-történeteiben, a birtokba vehető Pest is jelen van.)

Krúdy életművében azonban (az 1901-ben közreadott s irodalmi mintáit még túlon túl nyíltan vállaló *Az aranybányát* követően) szüntelen, önmagára reflektáló alakulásában vehető szemügyre Pest legteljesebb írói elsajátításának folyamata.¹³ Különleges fontossága van annak, hogy Krúdy, ha Pestről ír, szinte soha nem a jelenről ír. Történetmondóként csaknem mindig az emlékező helyzetében nyilvánul meg,¹⁴ s igen gyakran lépteti fel így hőseit is. Regényei, elbeszélései és tárcái leggyakrabban az ebből adódó, szimbólum- és metaforateremtésre serkentő értelmezési keretben jelenítik meg a városhoz kapcsolódó (ábrándos képzetekben, olvasmányélményekben, kocsmai és kávéházi diskurálásokban gyökerező) előzetes feltételezéseket és személyes tapasztalatokat. (Különleges emlékezőhelyzet uralja a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* című regény(torzó)t, amelyben a látóképességét elvesztett hős nemcsak a várossal kapcsolatos vizuális élményeinek, hanem a régi szagoknak és hangoknak felidézésére is képes.)

Életművének ismerői jól tudják, hogy Krúdy elbeszélő műveiben (ideértve a tárcáit és karcolatait is) Budapest a leggyakoribb színhely, s hogy ő az az író, aki a város utcáit, épületeit, lakóit, illetve fényeit, illatait és hangjait, mendedmondáit és legendáit a legtöbbször örökítette meg. Bár hősei magaslatról, illetve hídról ritkán tekintenek Pestre vagy Budára, történeteik elbeszélői néha a teljesség illúzióját keltő városképeket is megjelenítenek: párába vesző tornyokkal a pesti és messzeségbe tűnő hegykoszorúval a budai oldalon. Krúdy pesti regényei¹⁵ általában az utcákon járók (és a nem

túlságosan sebes iramú közlekedési eszközöket használók) szemszögéből jelenítik meg a város életét, s így kisebb látószögű (utcákat, tereket, épületeket ábrázoló) képek sokaságát alkotják meg.

Feltűnő, hogy e regények hősei (egyébként túlnyomórészt írók) milyen sokat vannak az utcán, hogy ez egyik legfontosabb életszínterük.¹⁶ Ezek a fiatal vagy fiatalságuk emlékeivel bajlódó írók és költők vidékről kerültek Pestre (akárcsak egykor Krúdy maga), s az otthontalanság nyomasztó érzéseit is enyhítő felfedezési szenvedélytől hajtva járják a várost. Szinte refrénszerűen ismétlődő mondatok, bekezdések tanúsítják, hogy legtöbbszörük (majd' mindegyikük) modellje az ifjú (tizennyolc éves) Krúdy volt, aki „*a nagymama pakktás-kájával*” felszerelve jött el kelet-magyarországi szülővárosából, hogy „*dicsőséget és hírnevet*” szerezzen magának. Az író nagy megjelenítő erővel és némi (ön)íroniával rögzíti olvasóiban, hogy a távoli vidékekről elinduló fiatalemberek népes serege mint megannyi magyar Rastignac érkezett a XIX. század végén a fővárosba: „*Némelyik vonat szűz vidéki havat hoz a vasúti kocsik tetején, izgatott utasok állnak a kocsikban, poggyászaik mellett (...) Fiatalemberek jönnek északról és keletről e vonatokkal, gyanakodva nézegetik zsebórájukat, fejüket csóválják, ha valamely okból a pályaudvar bejárata előtt bizonyos ideig meg kell állni vonatjuknak: mintha valaki várná őket. Pedig még senkit sem ismernek a városban. Ezután fogják megtalálni azt az embert, aki szerencsét vagy szerencsétlenséget hoz rájuk. Izzó ambíció és érvényesülési vágy üdvözli a sörgyarak füstölgő kéményeit. El vannak szánva mindenre, hogy erőszakosan helyet szorítsanak maguknak a pesti gyalogjárón. Nem engednek, akár a bulldogok. Némelyik azért jön, hogy kirabolja Pestet, a másik dicsőséget és hírnevet óhajt szerezni ott, ahol még senki sem hallotta nevét, a harmadik felfogadja magában, hogy elteszi láb alól a házigazdát, aki először szállást ad neki. Ki tudná pontosan megmondani a vidéki fiatalemberek gondolatait, midőn álmatlan éjszakákon előre kitervezik boldogságuk lehetőségét, mielőtt a vonatra felszálltak volna?*”¹⁷

Krúdy nem titkolja, hogy a diadalmas megérkezést az élet hétköznapjai követték, hogy hónapos szobák otthontalan lakói, az utcák vándorai lettek a hódítókból, és az elképzelt sikerek helyett a szemlélődés vigaszával kellett beérniük. Íróhőseinek (ahogyan a Krúdy-irodalom oly szívesen nevezi őket: alteregóinak) többsége, sokáig (szinte mindvégig) inkább csak megfigyelője lett, nem pedig részese a pesti életnek, amelyet találkozásuk első pillanatától kezdve titkokkal telítettnek látott. „Azok a szürkén hangzó nevek a kapuk visszhangos boltozatai alatt (amely nevek gyakran úgy megsárgulnak az időtől, mint a temetők felírásai) megannyi emberi titkot fednek, amelyről sohase lehet tudomásunk? Minden névnek van valamely titka, amelyet a halálos ágyán se vall be.”¹⁸ Ezek a titkok többnyire szegényletes vágyak, álmok, eltévelyedések, bűnök, és többségük mögött ott áll az elviselhetetlen szegénység, a nyomor, amely szolgálja őket.

A bűn és a nagyváros összekapcsolása, amely már az ótestamentumi szövegekben megtörtént, és megújított, változatos megfogalmazásokban oly kedvelt motívuma lett a XVIII–XIX. századi európai – s benne a magyar – elbeszélő irodalomnak, Krúdy regényeiben is fontos szerepet kapott. Méghozzá az élet és irodalom szétválaszthatatlan szimbiózisában megjelenítve.

A regények (és általában az irodalom) nagy befolyását az életértelmezésekre Krúdy nemcsak íróhőseihez kötöten vette fel, de igazán erőteljesen mégiscsak az ő történeteikben hangsúlyozta. Nemegyszer nyíltan szólt arról, hogy hősei irodalmi mintákhoz igazodnak, amikor Pestet a titkok (főként pedig az eltitkolt bűnök) városának tartják. „*Anyám pedig szenvedélyes regényolvasó volt – meséli a Nagy kópé idegenből jött rejtélyes Antóniája Rezeda Kázmérnak. – Azt mondta, hogy Pesten legalábbis annyi a titok, mint Sue Jenő Párizsában.*” (Később, az elbeszélő egyik – az óbudai utcákat jellemző – hasonlatában, mintegy visszhangszerűen, újra elhangzik e regényben Sue neve: „*A zsidótemplom mellett sikátorok lapulnak, mint Eugène Sue regényeiben.*”)¹⁹

Az irodalom azonban csak nyelvet (kifejezőkészletet) ad az élet magyarázatához és elbeszéléséhez, eligazodni benne

nem regényalakok, hanem eleven emberek segítenek. A Pesttel való ismerkedés időszaka egyfajta beavatási időszak az ifjú Krúdy-hősök (és -hősnők) életében: szinte mindannyian kapnak egy-egy tanítót vagy nevelőt, aki feltárja előttük a nagyvárosi élet (és irodalom) rejtelseit.²⁰ Amolyan modern és provincionális Vergiliusokat, akik a pokol látnivalói helyett a nagyvárosi élet tudnivalóit ismertetik kalauzoltjaikkal. Az író-nevelők és más komoly férfiak mellett azonban a sokat tapasztalt nők is feltűnnek efféle szerepekben, sőt, a Krúdy-regények többségében egyedül ők a tisztánlátók, minden pesti titkok tudói.

Azt a véleményét, hogy a századvégi Pesten minden eszményített érték eladó és megvásárolható, már *Az aranybánya* című regénye olvasóinak tudomására hozta Krúdy, de a pesti (ember)vásár rajzát a maga bonyolult kiterjedtségében (és szkeptikus költőiségében) először *A vörös postakocsi* történetében bontakoztatta ki. E regény főhőse (és olykor narrátora) a sikertelen író, Rezeda Kázmér (aki még oly sokszor lép majd fel főszerepben a Krúdy-művekben) íróként is, megsebzett moralistaként is úgy akar felülkerekedni a városon, hogy megkísérli történetbe foglalni megismert (vagy megismerni vélt) titkait, bűneit. S ezzel osztozik a regény valamennyi történetmondójának törekvéseiben. Bár a négy történetmondó különböző értelmezési szintekről adja elő történeteit, Rezedáé és a szerzői történetmondóé egyaránt irodalmias jellegű, s mindkettő megerősíti az írói szándékokat elősoroló, a regény előszavaként közzétett levél állításait.

E – Kiss Józsefhez írott – levélnek a házak tetején beleselkedő sánta ördögre (Lesage hősére) való hivatkozása az írószerepnek ugyanolyan mindenhatóságot tulajdonít, mint amelyet Rezeda vél birtokolni, amikor Alvinczi sajátos élet- és jellemrajzának megformálásába (pontosabban: előadásába) kezd. Egy ki nem mondott irodalmi célzás is meghúzódott azonban e levélben, s többen is érthették: egy ifjú moralista nyújtotta itt át leleplező művét egy másiknak, egy veteránnak. Sokak tudhatták, hogy a címzett, A Hét főszerkesztője, csaknem négy évtizeddel korábban – igaz álneven –

Budapesti rejtelmek címen írta meg a maga leleplező pesti (ponyva)regényét. Szinte bizonyos, hogy a fiatalon mindent (így a ponyvairódmalmat is) válogatás nélkül olvasó Krúdy jól ismerte ezt a maga korában oly népszerű, francia mintájú, de a magyar irodalomban sem előzmény nélküli nagyvárosi rémregényt. A *vörös postakocsi* maga azonban legfeljebb távoli allúziókat mutat a Szentesi Rudolf néven jegyzett *Budapesti rejtelmekkel*,²¹ egyértelműbb, sőt pontosan dokumentálható kapcsolatban áll viszont azzal a budapesti prostitúcióval foglalkozó könyvvel, amelyet egy rendőrfogalmazó és egy hírlapíró közösen jelentetett meg 1908-ban.²²

Krúdy első pesti élményei, amelyek a Józsefvároshoz, e különös, kétarcú városrészhez és a vele oly szoros összekötetésben álló Belvároshoz kötődtek, számos művében lényegültek át irodalomká, de központi szerepet csak a par excellence íróregény, a *Hét Bagoly* lapjain, majd pedig a *Krúdy Gyula látogatásai* címen megjelentetett emlékirattá szerkesztett tárcasorozatban kaptak. (A két mű megírása között eltelt évtizedben a kitalált történetek belső összefüggéseinek megteremtése helyett egyre inkább a valóságos történelem rekonstrukciója, egyszersmind értelmezése foglalkoztatta Krúdyt.²³ Az 1920-as évek közepétől kezdve mind gyakrabban lépett fel saját személyében az elbeszélő (történetmondó) szerepében, s műveiben a szerzői reflexiók és a visszautalások hangneme feltűnően személyessé, némelykor egyenesen önvallomás-, illetve emlékiratszerűvé lett. Az emlékező attitűd, amely kezdettől fogva jelen volt elbeszélő művészetében, s a Szindbád-történetekkel végképp központi szerepre jutott, már nemcsak közege vagy apropója műveinek, hanem – paradox módon – az elbeszélés megszokott formáitól való eltávolodás eszköze is. Amíg korábban irodalmi fikciókban oldotta fel személyes élményeit, és teremtett hőseinek ajándékozta életének eseményeit, érzelmi élettörténetének számos fontos fordulatát, pályája utolsó szakaszában nemegyszer úgy tekintett egykori önmagára, mint regényhősre.)

A *Hét Bagoly* jelentős részben józsefvárosi regény. Főhőse, Józsiás, az ifjú író, a Gyöngytyúk utcában lakik; anyai érzéseivel is feléje forduló szerelmese, Leonóra pedig az Üllői út egyik mellékutcájában, későbbi feleségének, Áldáskának apja az Ősz utcában dolgozik Virág Kálmán és Neje kiadóvállalatánál, s a regény hősei gyakran járnak józsefvárosi kocsmákba (Ivkvohoz, az Üchtritz-házba, valamint az Arabs Szürkébe, az Üllői útra), megfordulnak a Szvetenay utcában (a hullaházban), és találkát adnak egymásnak a Ludoviceum előtt. A történet más szálai azonban a Belvároshoz kapcsolódnak: itt van a *Hét Bagoly* nevezetes (Kiss József ponyvaregényében is főszerepet játszó) épülete, itt lakik Zsófia, itt áll az irodalom egyik fellegvára, a tucatnyi szerkesztőségnek otthont adó Athenaeum-ház. De Budapest más tájékai is feltűnnek a regényben: a ferencvárosi Liliom utca (itt lakik Áldáska), a téli Népliget (ahol utoljára találkozik Józsiás és a később öngyilkosságba menekülő Leonóra), a terézvárosi Nagymező utca, a Svábhegy elhagyatott vidéke, valamint a téli Margitsziget és Duna-part Józsiás és Zsófia szenvedélyes csókokkal kezdődő, de fagyos véget érő szerelmi kirándulásainak színhelyei.

Akárcsak Józsiás, az ifjú Krúdy is a Gyöngytyúk utcában lakott, a *Krúdy Gyula látogatásainak* tanúsága szerint a Vadász és Versenylap szerkesztősége feletti emeleti szobácskában, ahonnan módja volt szemügyre venni a lap fogadóirodája előtt ácsorgó kopott szerencsevadászokat (a biztos tippet remélve várakozók népes csoportját), valamint a lóversenysport szakértőit és gavallérjait is. (A vörös székfűs sárosi dendi, Péchy Andor mellett talán itt és ekkor figyelt fel először a külön lófuttatóra, a dúsgazdag szerencselovagra, Szemere Miklósrá, akinek regényesített alakmását, Alvinczi Eduárdot oly sokszor szerepeltetette később műveiben.²⁴)

A XIX. század utolsó éveiben, józsefvárosi lakosként tapasztalta meg a városrészek elkülönülő életét, mentalitását, s e tapasztalatot utóbb számos művében rögzítette. Többször is hangoztatta, hogy külön kasztot alkotnak a józsefvárosiak (ők nem is egyet), a belvárosiak, a városzéli negyedek lakói, az Andrássy út belső és külső szakaszán lakók, a budaiak

és az óbudaiak, továbbá azt is, hogy egy-egy városrész lakóinak jól azonosítható – más negyedek polgáraitól elkülönülő – habitusuk van: mozgásuk, gesztusaik és szokásaik messziről elárulják őket. A Józsefváros – amely a kezdő megfigyelő számára eszményi helynek bizonyult – önmagában is három elkülönülő részre tagolódott. Krúdynam mindháromról sok mondanivalója volt.

A Belső-Józsefvárost ismerős, kisvárosias hangulat lengte át: *„néhány lépésnyire a Kerepesi úttól olyan volt, mintha egy másik világ kezdődne itt. Az emeletes házakat felváltják a méla földszintes házak – a Kerepesi út szűk, minden talpalatnyi helyen beépített udvarait a tágas, kertes udvarok, ahol kuglipályák, tehén- és lóistállók, kocsiszínek húzódnak, tavaszkor az orgona virágzik, ősszel falevelek hulldogálnak. Minden ablakon kézimunkafüggöny van, és ablakban virágos cserép. A házak lakói egyszerű polgárok, akik esténként a környékbeli kiskocsmákat látogatják – van kiskocsmából bőven, akár a Májlandi Veteránhoz címezve, akár a tulajdonosokról elnevezve, míg az asszonyok, leányok esténként sétáikban elbátorkodnak a Kerepesi útig, a saroknál pillantást vetnek a nagyvilágba, a régi Nemzeti Színházba igyekvő fogatokra, a zengő kávéházakra és a kivilágított boltokra, aztán visszatérnek a Józsefvárosba, mint akik már amúgy is láttak mindent a nagyvilágból.”*²⁵ Ezzel szemben a Nemzeti Múzeum és a régi Országház környékén kiépült mágnásrezervátum palotái *„oly ünnepélyesek, mint egy album útiképei”*,²⁶ amelyek a régi, eltűnőben lévő világ előkelőségét testesítik meg: *„A magyar Moszkvának lehetne e korban nevezni ezt a fertályt, szemközt a rohamosan építkező új Szentpétervár-Budapesttel”*.²⁷ A Külső-Józsefvárosban pedig, ahol a kispolgári szegénység utcái a hullaház komor és monumentális épületét övezik, vagy a város egykori legnagyobb parkjának maradványaival érintkeznek, egészen másfajta, ismeretlen, animális élet rendezkedett be. *„...már javában esteledett, midőn a hullaszállító kocsí befelé indult az Üllői úton. (...) Nyári este volt (...) Ingujjban, slafrokban, félig mezítlenül várta a lakosság a gázlámpák gyújtását. A lányok mezíten lábukra vonták*

a félcipőt, és karonfogva lépkedtek a város felé (...) A házmesternék lötyögő, hatalmas kebleiket legyezgették zsebkendőikkel, szétterpeszkedtek a kis lócákon, hogy izzadságuknak szaga betöltötte az utcát. Pállott, keserű emberszag áramlott a nyitott ablakokból. (...) Egy kis korcsmából vígan hangzott a harmonika, sereshordóba verték a csapot, hazatérő bérkocsisok tartottak pihenőt a söntésen, míg az udvar zöldkerítéses, folyondáros, pirosboros, fehérabroszos zöldjébe fehér ruhás nők és gigerlikalapos fiatal emberek léptek be karonfogva.”²⁸

A mágnások palotái titokzatos elzárkózásukkal éppúgy felcsigázták az idevetődött, irodalmi ambíciókat dédelgető idegen érdeklődését, mint a polgári Józsefváros irodalmi élete és emlékei. A századforduló táján is itt él még a legendás szigorúságú kritikus (Petőfi poszthumusz sógora) Gyulai Pál, itt áll a háza Petőfi korán elhalt özvegyének, Szendrey Júliának. Róla s nem kevésbé szerencsétlen sorsú fiáról idővel majd számos tárcát, cikket, sőt színdarabot is ír Krúdy, aki a század végén a szó szoros értelmében is beszívta Szendrey Júlia házának irodalmi levegőjét: „A Gyöngytyúk utcából a Zerge utcába költöztem... csupán a regényesség kedvéért, mintegy a halott Benedek Aladár, de még inkább a régebben halott Szendrey Júlia tiszteletére, és néha még manapság, annyi kiábrándultság után is azt hiszem, hogy abban a szobában laktam, amelyben Petőfiné, amikor különböző okokból nem akart többet a Képiró utcai Szendrey-házba (a »Hét Bagoly«-hoz) visszamenni, ahol apósa megbízásából a második vő, Horvát Árpád tanár úr volt a házgondnok, nyugtatványozta a házbéreket és szegény jogászoknak adott bérbe hónapos szobákat.”²⁹

A környék kocsmáiban az irodalmi élet másodosztályú veteránjai gyülekeztek, s a nyugodt, kisvárosias utcácskákban jelentős (és kevésbé jelentős) kiadóhivatalok és nyomdák telepedtek meg. Krúdy szerint a századvégen ugyan még a Józsefváros és a Belváros az irodalom központja, de a közelgő új század felé forduló ifjú irodalmárok már a Nagykörúton vernek tanyát „abban a nagy kávéházban, amelynek címerében az amerikai sas lebegett”.³⁰

A Belváros – Krúdy előadásában – a hagyományokat fenn-
tartó élet, az előkelőség városnegyede, ahol a modernség is
megfinomodik, és a messzi nagyvilág is csak tapintatosan ad
jelet magáról. *„Egész életében előkelő ember marad az, aki
a Belvárosban telepedett meg. A boltok kirakataiból jól le-
hetett öltözködni, az eleganciát könnyű itt megtanulni, és
hitelképes volt minden vevő. A nevezetes boltok, ahol a leg-
jobb londoni portékát árulták, ruhát, kalapot, kesztyűt, oly
emlékezetesek voltak, mint egy őszi kopófalka-vadászat.
A párizsi áruk egyenesen idejöttek, és illatoztak, mint egy
nagyvilági estélyen a nők. Francia könyvek és folyóiratok
legfrissebben mutatkoztak a könyvkereskedés kirakatában.
A kávéházban a Le Figaro legutolsó számát adta kezébe
a pincér. A borbély Párizsban tanult fodrászságot; a fehér-
neműbe szűz leányok hímezték a monogramot; a fűszer-
kereskedésnek olyan szaga volt, mint óceánjáró tehergőzös-
nek, amely Bombayból érkezik.”³¹*

Alig van olyan belvárosi utca vagy tér, amely ne szerepelne
valamelyik Krúdy-regényben, elbeszélésben vagy tárcában,
s köztük számos olyan is akad, amelyet mára (vagy a megírás
időpontjára) már régen eltüntetett a városrendezés nagyra
törő mérnöki racionalizmusa, de Krúdy megörökítésében
éleveníen él alkonyi vagy reggeli fényben fürdő házaival, az
ablakok mögül kiszűrődő ének- vagy zongoraszóval, a friss
kenyér, a zónapörkölt vagy az érett gyümölcs illatával. A (kép-
zeletbeli) Pattantyús utcában van *A vörös postakocsi* szí-
nésnőinek lakása, a Borz utcában áll Alvinczi Eduárd egyik
háza, amelynek több regényben is megnyílnak ajtai, igazán
fontos szerephez azonban a *Nagy kópé* történetében jut,
éppúgy, mint Mme Louise Újvilág utcai kis palotája, amely
utóbbi azonban szinte minden Alvinczi-regényben szerepel,
akárcsak a vele szemközt álló Arany Sas (majd pedig a Nem-
zeti Kaszinó) épülete. A Képiró utca 7.: Szendrey Ignác bér-
háza, a *Hét Bagoly* az azonos című regény egyik fő színhelye
lesz, egyik hősnője, Zsófia a Koronaherceg utcai Trattner-
házban lakik, a férfi hősök (Józsiás és Szomjas Guszti) pedig
szinte az egész Belvárost bekalandozzák, járnak-kelnek,
ácsorognak a Harmincad, a Papnövelde, a Képiró, a Bástya,

a Molnár, a Kecskeméti, a Sütő, a Kéményseprő, a Hatvani, a Koronaherceg, a Királyi Pál és az Egyetem utcákban, a Sebestyén téren és a Ferenciek terén. A Váci és az Aranykéz utcákhoz Krúdynek egész elbeszélésfüzérei, kisregényei is kapcsolódnak: *Aranykéz utcai szép napok*, *Pesti nőrabló*, *Váci utcai szép napok*.³²

A Belváros központjában, a Barátok terén a századvégen még állt az az egyemeletes, homlokzatán klasszicizáló timpanonban az Athenaeum feliratot hordozó épület, amely számos szerkesztőségnek adott otthont. Többek között itt volt a szerkesztősége a Pesti Naplónak, a Nemzetnek, (sokáig) a Fővárosi Lapoknak, a Wohl nővérek Magyar Bazarjának, Forgó Bácsi Kis Lapjának és a Borsszem Jankónak. (Az épületben, amelyet 1898-ban bontottak le, emlékező írásainak tanúsága szerint, többször megfordult az ifjú Krúdy is.)

Szent hely és megszentelt épület ez Krúdy ironikus-pateitikus szavai szerint: *„mintha nem is kiült fenekű, görnyedt vállú és esernyős öreg hírlapírók botorkáznának be döngő kapualjába, hanem aransarkantyús vitézek hölgyekkel. (...) A tőszomszédban a magyar királyi Curia, amelyet Jókai Móric örökít meg a Kárpáthy Zoltánban (...) Ezen a téren, Pest szívén, keresztül kellett járni mindenkinek, aki számított valamit a városban.”*³³

Az Athenaeum az a vár, amelyet a kezdő író (kézirataival) kitartóan ostromol, hogy végül is átnyújthassa a honorárium-utalványt a földszinti homályos üvegajtó védelmében üldögélő főpénztárosnak, aki már régen beleőszült az előlegek és tiszteletdíjak sokaságának kifizetésébe.³⁴ (Ebben a nyomdagépek zakatolásától hangos, *„szemetes, piszkos, papírhulladékös udvarú”*, *„ódon épületben”*, mintegy a meghódítani vágyott irodalmi világban, tétován bolyong Józsiás, a *Hét Bagoly* főhőse.)

Krúdy (és íróhősei) szemében ez a tér *„amelyet a köznép Barátok terének, míg a visszautasított írók a külső Józsefvárosban Sóhajok terének neveztek”*,³⁵ nemcsak az eleven irodalom és a kenyérkereset színtere, hanem irodalmi emlékhely, mint ahogy az az egész Belváros is. Az utcakövek a régi nagyok, a szent elődök lábnyomát őrzik, s csak némi

(áhitatos) erőfeszítés kell ahhoz, hogy a képzelet odaidézzé alakjukat is a századvégi utcai forgatagba: az ifjú és zabolatlan Petőfiét csakúgy mint „*a kiegyezés atyamesterét sétáiban kísérgető*” Kemény Zsigmond báróét, a rég lebontott Csiga vendéglőbe siető Vörösmarty Mihályét vagy barátját, „*az elegáns*” Kisfaludy Károlyét. (Az egykori nagyok közül még a maga testi valóságában tűnik fel – az Athenaeum pénztárához igyekezve – minden idők legnépszerűbb magyar írója, a parókás, kopott macskabundás Jókai Mór.)

A többiek, a nem írók számára azonban a Belváros utcáinak mindennapjait nem az irodalom emlékei, hanem a valóságos látnivalók határozzák meg: a boltok kirakatai, valamint azok a férfiak és nők, akik az elegáns élet szereplői és szemlélői. Józan és kalkuláló élet folyik a „*Belváros kanyargós, alkonygászos utcácskáiban*”.

Ahogy a régi világ levegőjét őrző Belváros az elegancia, a választékosság szigete a városban, úgy vannak közönséges, falusias, kispolgáris vagy erkölestelen városrészek is. Vanak főutak, utcák, amelyek fényt, gazdagságot, gondtalan jólétet mutatnak, svábbogarakkal, patkányokkal népes mellékutcaik azonban a nyomor riasztó rekvizitumait. A polgári tisztesség, szerencse, és munka palotáinak közelében az olcsó, fizetett szerelem házai állnak: a Felejtés lakának, a Megértés házának, A jó nővérek otthonának nevezi őket a pesti nyelv, „*amely telve volt élcélődéssel, a legkomolyabb és a legkomolytalanabb dolgokat egyaránt kicsúfolta*”.

Ha – a százados zárványokat is őrző – Pest az épülő, terjeszkedő, mozgalmas és nagyra törő nagyváros, akkor Buda – Krúdy, illetve a Krúdy-hősök interpretációjában – az „*enyészet, a csendes elmúlás*” városa: „*a régi Buda lassan meghal. Az utca még a hegynek görbül, és zárt erkélyek, ólomkari-kás ablakok bámulnak azokra, akik a szűk utcácskán végigballagnak, de az utca végéről már hallatszik a villamos csengetése. Valamikor ifjú korukban paloták lehettek a szélkakasos házak, manapság, ha meglátja őket a járókelő, azt kérdezi magában: »Ugyan, miféle emberek lakhatnak e furcsa házakban?»*”³⁶

Krúdy, aki akkor – a XIX. század végén – érkezett a fővárosba, amikor egész utcákat és tereket (és még gyakrabban: házcsoportokat, házakat) romboltak le a városrendezők, hogy utat nyissanak az új, modern építkezéseknek, hidaknak és közlekedésnek, élete utolsó éveiben tanúja volt egy régi budai városrész: a Tabán teljes eltűnésének. A Tabán – másik nevén Rácváros – számos írásának lett hosszabb-rövidebb időre feltűnő helyszíne. Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* hősei még mint Andersen-mesékből való városkát szemlélik egy ködös-havas téli estén a Gellért-hegy oldalából: „Alant a Tabán havas háztetői, mély udvarai esti aluvásukat kezdték, mintha éjszakára elúsznának valahová messzi tündérországba. Egy varrógép pergett egy féldiónyi házikóban, és egy síkátorban kis fekete kutya a katonagomb nagyságú sápadt holdat ugatta a torony mögött.”³⁷ A másfél évtizeddel később (a lebontás végső időszakában) közzétett *Zöld Ász* történetében azonban már úgy van jellemezve mint céltalanul (mondhatni jövő nélkül) élő emberek előregedett lakóhelye: „Hegynek kanyargó és küsmerhetetlen végzetű utcák, már csak botlásra való kapuküszöbök, megbetegedett ajtók, amelyek szinte leestek helyükről, amint idegen kéz nyúlt hozzájuk... elkecseregett, sánta, agg kakasok... síri enyészet módjára porló udvarok, halálosan fáradt kőolaj-lámpák, nevezetességüket, szépségüket, bókokra érdemességüket régen felejtett női kontyok, közönytől megsárgult, foszlott kötélén hintázó női ingek... szerelmi éj varázsának ismerete nélkül imakönyvetűvé törpült asszonyok, már gyermekkorukban megbabonázott és hóbotosságban megvénült férfiak... a harisnyakötőjükre már zárdanövendék korukban se ügyelő szüzek... kisbaba nélkül maradt menyecskék és hivatalos kabátjukra kísértet-lepedőt teregető altisztek hazája, Tabán!”³⁸

E két Tabán-kép különbsége persze a megjelenített nézőpont különbségéből (is) adódik. Az *Őszi utazások* hősei szerelmi sétájuk közben (és kellő távolságból) pillantanak a városrészre, a *Zöld Ász* elbeszélője mintegy lépésről lépésre veszi szemügyre az utcai látványokat, amelyeket nyilvánvalóan hosszú (vagy nagyon intenzív) értelmezési folyamatokban

kiérlelt szavakkal ír le. Elmondható, hogy vannak bizonyos pesti és budai látnivalók, amelyeket a Krúdy-veduták többször is megörökítenek és mindig másképp. Számos részlet azonos ugyan rajtuk, de egészüket mégiscsak a szemlélők (elbeszélők és hősök) folyton változó (távolabbi vagy közelebbi, illetve külső vagy belső, szemlélő vagy emlékező) nézőpontja határozza meg.

Vannak olyan helyek is Krúdy Budapestjén, amelyek bár szigetszerűen elkülönültek a való élettől (csaknem teljesen kiszakadtak a reális időből), mégsem vette át a hatalmat fölöttük az enyészet. Az egyik ilyen hely a Városliget, amely – az ezredévi kiállítás épületeiből néhányat megőrizve – a magyar lovagkor újraélesztett (pontosabban: kicsinyítve újratereztett) emlékeinek színpada, de terebélyes fái között szerelmesek sétaújtjai kanyarognak, s némelykor lomb fedte, sátras búvóhelyekbe torkollnak. A Liget a legtöbb Krúdy-regényben a szerelemé: a vágyaké, a várakozásé és az emlékeké, s ezért (is) kívül áll a mindennapi élet idején. A történeti múlt díszletszerű jelenléte pedig csak fokozza ezt a hatást: „*A várban, a lovag-tornyok alatt, ódonságot utánozó boltívek között csend volt. Hunyadi János középkori várának másolata a pesti Városligetben éppen olyan szomorú hely volt, mint akár a vajdahunyadi vár az erdélyi hegyek között. A csőrükben gyűrűt tartó kőhollókhöz nem csatlakoztak eleven társak. Egyetlen alak volt látható messzi és közel: a Névtelen jegyző barátcsuklyával eltakart feje a vár udvarán. Anonymus bronzfigurája csendesen szendergett.*”³⁹

Ez az arc nélküli szobor, amelynél – a Krúdy-művekben – gyakran adnak találkoztat egymásnak a titkos szerelmesek, és szívesen telepednek le a szemlélődni, sőt a leselkedni vágyók is, félreérthetetlenül a fenntartani kívánt inkognitó jelképe.

A Liget tömegeket vonzó látványosságai, a mutatványosok világa, a Vurstli, az Állat- és Növénykert kevésbé keltette fel Krúdy – írói – érdeklődését, de a Színkör Feld-féle, favázas épületébe elvezette *A vörös postakocsi* hőseit, és gyakran szóba hozta az ezredéves kiállításra épített (és később lebontott) mulatónegyed, Óbudavárát, valamint a korcsó-

lyapályát, amelyet a finom és választékos élet – meglett férfiak számára csak távolról szemlélhető – színtereként mutat meg. (Szép példa erre az *Őszi utazások* egyik téli jelenete: „*Irma a városligeti tavon korcsolyázott, mint egy fátyolkép, Rezeda úr a szeneskályha mellett ült a parton és sétapálcájával mindenféle figurákat rajzolt a hóba.*”⁴⁰)

A Szent Margitról elnevezett szigetet, hasonlóan a ligeti rejtett sétautakhoz elsősorban a szerelmesek látogatják a Krúdy-művekben, amelyek nemegyszer egyenesen a szerelem szigetének írják le: „*A margitszigeti alkonyatoknak és estéknek vágyteli költészetét az Ezeregyéjszaka meséskönyvében találjuk fel, ahol öntudatlan szemérmelenséggel tárgyaltatnak emberi dolgok, amelyekre közönségesen leplet szokás vetni. Minden fának és fa alatt álló padnak annyi mondanivalója volna, hogy író élete végeig nem írhatná le csak egy keresztút történetét sem. (...) A kéjek görbítették itt meg a fák ágait, az édes bűnök vontak görcsöket a fák derekára, a paráznság liheg azokban a pinceodúkbán, ahová sok száz esztendő előtt a magukról megfélekedezett apácákat zárták.*”⁴¹ Ez a két város közötti, egyszersmind a nagyvárosiasságon kívül eső terület azonban nemcsak a (titkos) szerelmesek, hanem a modern élettől, a pesti nyüzsgéstől, a politikától és más fárasztó és elkészerítő küzdelmektől visszavonulni vágyók menedéke is.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a moralizáló és konzervatív romantikus hajlamait teljesen soha meg nem tagadó Krúdy számára is a Margitsziget volt az eszményi lakóhely. 1918 nyarától 1930 tavaszáig élt itt, először a kastélyban (József nádor egykori nyaralójában), majd az igazgatósági épületben bérelt háromszobás lakásban. Szigetlakóként elkülönülhetett a nagyvárostól, a modern világtól, de pesti polgárként fenntarthatta a visszatérés lehetőségét, és időről időre élhetett vele, miközben a régi (másutt már mindörökké összeomlott) világ szellemi és tárgyi rekvizitumai közé menekíthette, illetve zárhatta szeretteit (ifjú, családjától némi erőszakkal elragadott hitvesét és kisleányukat).

A Margitsziget vonzerejét Krúdy szemében erőteljesen megnövelte sok évszázados történelmi múltja. A szent királylány

kolostorának középkori romjaihoz olykor hőseit is elzarándokoltatta, a magyarrá lett Habsburg főhercegek kertjének fáiról és virágairól különféle történeteket mesélt⁴² (hozzájuk téve egyet a nagy költőről, aki e fák alatt keresett vidéki hangulatokat és írta „őszikéit”),⁴³ de sokszor felidézte a századvégi-századfordulós szigeti életet is, amelyben gyakran vendégeskedett. A szállóban akkor külön írók éltek (Bródy Sándor, Salamon Ödön és mások), és olykor titkos (mert tiltott) párbajok zajlottak.⁴⁴

Mindent tudott a Szigetről, ismerte a fákat, az ösvényeket, a romokat, a lóvasút pályáját, a Duna-parti kilátást, a nyári esték neszeit és illatait, a ködös téli nappalok csendjét, a lombok napfénnel tarkázott árnyékait, a hóesés és a jégzajlás hangjait. A téli Margitsziget (és a befagyott, zajló Duna) a való életen kívül eső színhelyekként kerül elő a *Hét Bagolyban*, de fontos (elindító) szerepet kap a *Boldogult úrfikoromban* (sőt a *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*) történetében is.

Feltűnően sok a téli város- és utcakép a Krúdy-művekben, s tanúságuk szerint a télnek (és különösen a havazásnak) erőteljes izoláló hatása van, s nemegyszer mesebeli hangulatokat kelt: „*odakünn kék volt az ablaküveg – mondja az elbeszélő a Hét Bagolyban. – A hó nagy pelyhekben hullott alá és a szemközt levő bérház teteje oly fehér volt, mint egy álmvilágbeli kastélyé.*”⁴⁵ A *Boldogult úrfikoromban* sör- és pörköltszagú vendéglői történetét egyenesen az efféle elszigetelődés alakítja költőivé: „*A Király utcára nyíló ablaktáblák mögött ugyanis mind sűrűbben rengő-ringatózó hóesés keletkezett, néha olyan nagy pelyhek is mutatkoztak, amelyek bizonyára valamely meggondolandó üzenetet is hoztak magukkal a szép másvilágról. Ugyanilyen hólakodalom mutatkozott a »Bécs városához« címzett helyiség udvari ablakain át, ott is, itt is bőségesen havazott (...) elvárásolt állapotba jutottak a fogadó vendégei...*”⁴⁶

A hóesés kiszakítja az embereket a valóságos időből, s viszszavezeti őket az egyszerű örömmel teli, megelégedett élethez. A hó elvágja az utcák, városrészek kapcsolatát, lehetetlené teszi a modern közlekedést, a villamosok és autók

helyén szánkák tűnnek fel, s visszatér a régi – elveszettnek hitt – világ hangulata: „*Hosszú idő óta ez volt a valódi tél Pesten. Az öreg polgárok felvidámodva emlékeztek hasonló telekre, a villamos hetekig nem tudta áttörni a hótorlaszt, amely az Üllői úttól kezdve a Ferenc körutat elzárta, legtöbb udvaron hóembert állítottak a gyermekek; tél volt, vidámság korszaka, piros orrok, jó étvágyak, meleg kezek ideje.*”⁷⁴⁷ Nem véletlen választás tehát, hogy oly sok Krúdy-regény játszódik télen: a megállt vagy megállítani kívánt idő problematikája hangsúlyozottan téli környezetben jelenik meg az *Őszi utazások*, a *Napraforgó*, a *Hét Bagoly*, a *Boldogult úrfikoromban*, illetve *A Kékszalag hőse* történeteiben.

A tél határozottabban különíti el a külső és belső tereket, mint a nyár, amikor a nyitott ablakok bepillantást engednek a lakások belsejébe, és az álom hangjai is kiszűrődhetnek az éjszakai utcára, amikor az erkélyeken (és a külvárosi utcákon, a kapuk előtt) hiányos öltözetű nők üldögélnek, és lent, az utcákon, tereken, korzókon embertömegek hullámszanak. Télen minden távolibbnak, nyáron minden közelebbinek látszik. Nyáron erősebbek a szagok, az illatok, a színek, sötétebbek az árnyak az éjszakában, és szinte soha nincs csend a városban. Nyáron inkább az életben élnek az emberek, míg télen valamiféle, önmagukról és az életről szőtt álomban.

A tavasz a napfény, a kék árnyékok, valamint az újrakezdés, a remények feltámadásának ideje a Krúdy-művekben, egyszersmind azonban a színlelésé, a hazugságé, sőt az önbecsapásé is. „*A világháború előtt voltak ilyen tavaszi napok Pesten* – olvashatjuk a Rezeda Kázmér utolsó (?) szerelmét elbeszélő s az utolsó magyar királykoronázás évében játszódó Krúdy-regényben –, *megifjodtak az emberek, midőn a városerdő gesztenyefái kivirágzottak, álomvárossá lett Budapest áldozócsüörtök napján, amely napon mindenki azt álmodhatta, amit akart.*”⁷⁴⁸

Egyik késői regénye lapjain, visszautalva *A vörös postakocsi* májusi, lóversenytéren játszódó fejezetére, már keserűbb szavak szólnak a (háborús veszteségek közé sorolható) régi, kokett pesti tavaszokról: „*Május volt Pesten, mégpedig olyan május, amelyennek a világháború előtt ismerték a pesti*

májust, amilyen, a közvélemény szerint, sohase fog virulni és megisméltódni a történelemben. Utolsó ékességét is felrakta a város, amikor elkövetkezett a május, és nem volt többé félelmetes a visszatérő tél. Minden szépségét és ifjúságát, élnivágyását és csókját, elragadtatását és mosolyát elővette májusban, mert hiszen úgy tanulta, hogy akkor tündökölnie kell még a korán »megöregedett« Pestnek is az évről évre ilyenkor idevetődő vőlegények, az idegenek, az utazók, a mulató gazdag legények előtt»⁴⁹

Ahogy az évszakok, a napszakok is természetesen tagolják a város életét a Krúdy-művekben: velük változnak a fények, az illatok és a hangulatok. Vannak városrészek, amelyek csak a nappal vagy csak az éjszaka jegyében élnek, s így persze vannak nappali és éjszakai emberek is. A régi, „természetes” időbeosztás csak a polgári élet színtereit jellemzi (bár az ebéd utáni szieszta szokása innen is lassan eltűnik).⁵⁰

A reggel ezekben az utcákban mindig friss, tevékeny, sürgő-forgó, vitális és legtöbbször bizakodó, reményteljes is. Az energikus és töltekező délelőtt kitüntetett színtere a (legtöbbször a pesti Duna-parti) piac, amelynek főszereplői a beszerző, zsákmányoló, gondoskodó szándéktól vezérelt háziasszonyok, a férfiak ebben az időben a kenyérkereső munkának szentelik magukat, amelyet hagyományosan a vendéglői sörözés és zóna-étkezés tesz kellemessé.

Az este – különösen télen – ezeken a polgárias tájékokon többnyire bezárkózó, meghitt, meleg tavaszi vagy nyári napok után azonban kalandra, szórakozásra vágyó. Másutt, az örömházak, a mulatók utcáiban (a Nagymező utca környékén) fordított életrend uralkodik: itt mindenki délután ébred „a lefüggönyözött ablakok mögött”, s az estére való felkészülés tennivalóival foglalatосkodik. „Fodrásznők sietnek titokzatos táskáikkal félhomályos lépcsőkön felfelé; nagy csomaggal lépked Boskovicz, az öreg részletárus, de már mögötte görnyed a skatulyák terhe alatt suhanc fia, aki majd az üzletet később átveszi, és ellátja cipővel, kalappal, ruhával, fehérneművel, apró, mindennapos részletfizetésért az éj leányait, a villogó táncosnőket, az éjszaka

mindenfajta virágait, akik nappal nem érnek rá a kereskedőket felkeresni. ...tollas kalapjaikban, fénylő cipőikben, giggerliléptekkel lejtének a Bécsből idekerült sanzonettek.”⁵¹

A pesti utcák soha nem üresek a Krúdy-művekben. Éjszaka „éjszakai emberek”-kel népesülnek be (azaz a nappali magányosokkal, a nagyvárosi élet hajótörötteivel és megcsömörlötteivel): mulatók, játékbarlangok, kocsmák és örömtanyák vendégeivel; hajnaltájban pedig a hazatérő lumpokkal, éjszakai pincérekkel, zenészekkel, nyomdászokkal és szerkesztőkkel. Ha nincs is (az *Ady Endre éjszakai* címmel közreadott kötet írásait leszámítva) kizárólagosan a pesti éjszaka világában játszódó műve Krúdynak, alig van olyan, amelynek ne lenne „éjszakai fejezete”.

Legtöbb pesti regényében a titkos élet, a titkos én, az elfojtott vágyak megnyilvánulásának ideje az éjszaka, éppúgy, mint a mindenekfelett tisztelt mester, Shakespeare számárfejes vígjátékában vagy az oly kedvelt romantikusok (E. T. A. Hoffmann és Hans Christian Andersen) meséiben és a régtől ismert, babonás, valamint az újonnan megismert, szakszerű álmofejtésekben.⁵² Tudattalan énjével találkozik (illetve általa vezetetik) egy sötét terézvárosi utcán a temetésrendező (az *Asszonyosságok díja* főhőse), s efféle titkolt (és cinikus) ego kíséri Rezeda Kázmért is hajnalba nyúló éjszakai útjain a *Nagy kópé* történetében. E műveken kívül nagyjelentőségű éjszakai események illeszkednek még például az *Őszi utazások a vörös postakocsin* budai, valamint a *Napraforgó*, a *Jockey Club* és a *Rezeda Kázmér szép élete* pesti fejezeteibe. (Az éjszaka nappalokat más megvilágításba helyező természete nagy erővel mutatkozik meg számos Krúdy-elbeszélésben is, s központi szerephez jut – többek között – a halál közelségétől hirtelen érdekessé vált Széplaki Titusz történetében.⁵³)

A magányos éjszakai járókelők útját alig keresztezik járművek, amelyek nappal benépesítik az utcákat, s mint a nagyvárosiasság elengedhetetlen tartozékai, egyszerre jelentenek látványosságot és forgalmi akadályt a gyalog közlekedők számára. Elmondható, hogy minden rendű és rangú közlekedési eszköz feltűnik a Krúdy-művek Budapestjén, még a mentő,

a gyászhintó és a hullaszállító kocsi is, sőt éppen ezek ablakaiból vethetők a legélesebb pillantások az olykor szinte csupán animális életet élő városra. (Nagy szerepet kapnak e járművek az *Asszonyágok díja* egyes fejezeteiben – már csak azért is, mert a főhős Czifra János temetkezési vállalkozó. A *Hét Bagoly* vagy az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* lapjain a hullaszállító kocsik pihenőhelyükön, a Szvetenay utcai hullaházhoz közeleső Arabs Szürke környékén állomásozva tűnnek fel: „A hullaszállító kocsisok estefelé, midőn az utolsó fuvart csinálták, az alkonyati pasasérral rendszerint állomást tartanak a korcsma előtt, mert éjszakára úgyis más kocsisok foglalnak helyet a bakon, ők elmennek aludni.”⁵⁴)

Bár szó esik az automobilokról, a villamosokról és a földalattiról is, csak a lovas kocsik változatos fajtáit (ideszámítva a sínpályán haladó lóvasutat⁵⁵ és az omnibuszt is) érdemesíti arra az író, hogy komolyabb szerephez juttassa őket műveiben. Olykor egyenesen főszerephez is, mint az áthatolhatatlan, elzárkózó presztízs (egyszersmind a modernitás ellenében sikeresen felépített élet) szimbólumaként több regényben is feltűnő vörös postakocsit. Míg az előkelő kocsikat, hintókat úgy veszik szemügyre hősei, mint a nagybetűs élet titokteljes rekvizitumait, a zártfedelű, gondosan lefüggönyözött bérkocsik azért keltik fel figyelmüket, mert titkos szerelmeseket sejtenek bennük.⁵⁶ Több Krúdy-regény szenvedélyes szerelmi jelenete játszódik efféle zárt bérkocsikban, amelyeknek utasai a csókok hosszával mérik a megtett utat: „A jószagú, állatbőrrel, bársonnyal felszerelt kocsiban a budai Lánc-hídfőtől a Vérmezőig tartott az első csók. A kocsi ablakát belepte a zúzmarra, valamint elhomályosította azt Zsófia meleg lehelete, aki gyakorlott kocsikázó nő létére mindig rálehelte az ablakokra.”⁵⁷

A bérkocsi azonban státusszimbólum is lehet: Krúdy több helyen utalt rá hogy az igazán előkelő (vagy annak látszani igyekvő) emberek „számozatlan bérkocsin” közlekednek, amely voltaképpen valakinek (tartósabb ideig) kizárólagos rendelkezésére álló fiáker. Alvinczi Eduárd például, aki arisztokratikusan elzárkózik a nyílt utcán való megjelenéstől, s a legközelebbi távolságot is kocsival teszi meg a városban, szintén

igénybe veszi ezt a lehetőséget, noha neki magának az exkluzív jármű, a vörös postakocsi is rendelkezésére áll. Effajta presztízis-fiákeren viszi ifjú pártfogoltját „tanulmányi” vagy még inkább „vizsga-kirándulásra” Róza néni, a *Velszi herceg* félvilági hősnője. „A »számozatlan bérkocsi« budapesti álmom volt – írta később Krúdy kizárólag e járműnek szentelt tárcájában. – (...) A jövő, a váratlan szerencse, az előkelőség, anyagi függetlenség, gondtalan élet és tagadhatatlanul mindenki által észrevehető jólét volt a számozatlan bérkocsi, amilyent bérelt Pesten jártában a perzsa sah, az angol trónörökös, Takowa grófja (egykori szerb király), de Agliardi nuncius-bíbornok öminenciája is, amikor a polgári házasság ügyében Pesten járt.”⁵⁸

Krúdy hősei olykor különleges értéket tulajdonítanak a szánon való városi közlekedésnek, de nem (valós vagy vágyott) társadalmi státusuk kifejezésére élnek vele, hanem, hogy – ha átmenetileg is – ellátogassanak egy elvesztett vagy soha el sem nyert, vidéki múltjukból vagy csupán regényekből ismert világba. (Így viszi szánkázni – Anyeginnek képzelve magát – Rezeda Kázmér szerelmét, a budai polgárlányt az *Őszi utazások* történetében, valamint Leonóra, a *Hét Bagoly* egyik hősnője – orosz regényekből való földbirtokos asszonyságnak öltözve – ifjú pártfogoltját, Józsiást.) A szánkázás egyébként megszépíti a várost, és arra is alkalmas lehet, hogy megvalósultnak mutassa az elképzelt idillt: „...arra kérte az Ismeretlent, hogy egyezne bele: még ezen a télen át szánkázhasson, délutánonként, litánia után a budai hegyi utakon vagy a városerdőt környékező regényes utcákban... az Abonyi utcában, ahol olyan tiszták a kertek, az ablakok, hogy csak boldog emberek lakhatnak bennük; kék a délután, fehér macskafark módjára kunkorodik a füst a háztetőkön, az emberek orra piros, rövidszárú lakkcsizmában, muszkasapkában, ezüstkorcsolyát csengetve mennek előkelő, örökké élő úriasszonyok a városligeti jégpályára...”⁵⁹

Mindemellett a város leggyakrabban a gyalogosok nézőpontjából van megjelenítve Krúdy műveiben. A pesti regények s különösen a pesti íróregények hősei rengeteget

gyalogolnak, idősebb pályatársaik afféle peripatetikus oktatásban részesítik őket, gyakran indulnak szerelmi kirándulásokra, s el lehet mondani, hogy a csavargás, a céltalan járkálás nem egy Krúdy-hős legfőbb időtöltése. Különböző, többé-kevésbé jellegzetes útvonalak rajzolódnak ki így: legtöbbször a szerelmesek titkos, ám mégis szokásos útjai, amelyek leggyakrabban Budára visznek, a Sváb-hegyre és a Zugligetbe, a pesti oldalon pedig a Városligetbe, illetve a kávéházak és kocsmák sűrű egymásutánjából alakuló utak, amelyek bejárása életprogramként tűnik fel a magányos és csalódott férfiak előtt.

Általában gyalogszerrel haladnak a korzózók is, akik egyszerre szereplői és nézői az utcai seregszemlének. Pesten több korzó is van, a hagyományos a Váci utcában és a pesti (illetve a budai) Duna-parton, az újabb és népesebb az Andrásy úton.⁶⁰

A „pesti embervásár” e helyszínei között többször megemlékezik Krúdy a kocsikorzóról is, amely főként az Andrásy és a Stefánia utakon összpontosul, de jellegénél fogva csak igen keveseknek kínál lehetőséget az önreprezentációra, a többség számára csak a szemlélő, sőt olykor szinte a színházi közönség szerepét kínálja föl: *„kislánykorában a Sugár úton nézte Andrásy Géza hatalmas vadászkocsiját, Wahrenmann piros kerekű, könnyű fiakerét, amelyet Bécsből hozott a gavallér, és négyesfogaton jött Blaskovics. Tíz-tizenöt percig végigrohant az álmélkodók tekintete előtt Magyarorszag előkelősége. A sánta Neszmélyi újságíró, mint az élet főrendezője előrehajolt hatalmas pofaszakállával, és minden ismerősét mankójával üdvözölte. A fiákeresek olyan gyönyörűséggel hajtották rövidfarkú lovaikat, mintha mindenki nyert volna odakünn a futtatáson. A nők fátyola üdén lobogott, és a férfiak térdükre húzták a pepita nadrágot. Tündöklő, szép nagyvilág!”*⁶¹

A Krúdy kitalált pesti történeteiben korzózó kitalált hősök gyakran valós (pontosabban: létező) személyeket, kocsikat és öltözékeket vehetnek szemügyre,⁶² a kirakatokat szemlélve a korabeli Pest – tájékozódási pontokként – is közzismert üzletei előtt álldogálnak, illetve a valóságban is létező

(s többnyire saját nevükön megnevezett) kávéházakat, kocsmákat, vendéglőket és mulatókat látogatnak.⁶³ A Krúdy-regényekben a színházakban „igazi” színészek és színésznők játszanak, az orfeumi hölgyek éppúgy valóságos neveket viselnek, mint némely örömlány, a vendégek között ismert hírlapírók, írók, költők, politikusok és társasági emberek, a lófuttatásokon a korszak neves futtatói, zsokei, nagy- és félvilági emberei tűnnek fel.

A belvárosi boltok közül legtöbbször Calderoni látszerész-boltját, a Vademberről és a Fekete Kutyról elnevezett vegyeskereskedéseket, Monaszterly és Kuzmik szabócégt, Pórfi kalaposüzletét említik a Krúdy-művek. Az elbeszélő(k) szerint a boltok tulajdonosai is „kirakatban” érzik magukat, másfelől azonban sajátos megfigyelőállásból szemlélik az utcát. A divat közvetítői és követői ők egy személyben: „Az *Andrássy úti boltosné... a bolti asztal mellett is úgy tudott viselkedni vevőivel szemközt, mintha szalonjában ülne. Miután közel volt az Operaház, tisztában volt az ottani előadásokkal. Látta a legújabb divatokat boltja előtt elvonulni, és a mindennapi útjába eső könyvkereskedésben megvásárolta a legújabb kottafüzetet vagy regényt, amelyről divat volt beszélni.*”⁶⁴

A kirakatok nemegyszer olyan látnivalókat kínálnak a járókelőknek (és nemcsak valamely konkrét üzlet reményében), amelyek segítik a nagyvárosi életben való eligazodást, illetve beavatják a szemlélőt az előkelő világ elzárt életének apró titkaiba. A Kristóf téren a Szép Vadásznő kirakatában a viaszbabákon a legfinomabb bundákat lehet szemügyre venni,⁶⁵ Calderoni Váci utcai üzletében pedig a hírességek (színészek, írók, politikusok) fotográfiáit (egyszersmind nyomon követni, ki az „érdekes ember” a városban, hiszen a képeket rendszeresen cserélgetik),⁶⁶ míg Monaszterly és Kuzmik az előkelő menyasszonyi kelengyéket „állítja ki”. A kirakat persze tükör is, s így jó alkalmat kínál az önszemlélésre (egyszersmind a nárcisztikus hajlamok kiélésére), valamint a mások titkos megfigyelésére is. A kirakatban ott van az utca képe, járókelőivel, forgalmával, épületeivel és ott van benne a szemlélő maga is. („*megismertem másokat is* – meséli a titokzatos

Antónia Rezeda Kázmérnak –, akik mindennapi útjukat a Váci utcába vették, hogy a százszor látott női arcokban és saját képmásukban gyönyörködjenek a boltok üvegtábláiban.”⁶⁷⁾

Az utca különleges látványosságai közé sorolja Krúdy a cégeket, közülük a legtöbbször azt a Ferenciek terén található borbélyüzlet (illetve fodrászat) kihajtható ajtóabláira festett férfi- és nőalakot említi, amelyben az egész Belváros Ábrányi Kornél, illetve Beniczkyné Bajza Lenke portréjára ismert. (E képek miközben a maguk módján megjelenítették a férfi, illetve női eszményt, politikai állásfoglalásként is értelmezhetőek voltak. Többek számára is politikai jelentése lett például annak, hogy a felségsértésért fogházbüntetésre ítélt szerkesztő, Ábrányi képmása helyén – Krúdy szerint – korábban Kemény Zsigmondé állt a kirakatban. Abból pedig egyenesen skandalum támad, ha valakik úgy látják, hogy a gömbölyded pest megyei alispánné, Bajza Lenke portréja csak az alak ábrázolását illetően nevezhető hitelesnek, az arc vonásai másról, mégpedig magáról a királynőről vannak mintázva.⁶⁸⁾

Általában persze a bolt, kocsmá vagy vendéglő (olykor az utca) nevéhez igazodó cégeket alkalmaznak a tulajdonosok, így például a Szép Juhásznéról elnevezett Sütő utcai fehérneműbolt cégére egy női alak: a Szép Juhászné;⁶⁹⁾ a Veteránhoz címzett kocsmá cégére pedig „*egy Miksa császár-korabeli mexikói önkéntesnek öltözött Kalap utcai házmestert ábrázolt a megfelelő tollakkal, kardokkal s egyéb jelvényekkel*”.⁷⁰⁾ A cégekek azonban nemcsak mint az üzletek emblémái töltik be hivatásukat, hanem tájékozási pontokként is szolgálnak, az utcakép részeivé válnak, mint a Váci utcai trafik kirakatában látható „*pipás török*”, amelyre olykor mint mindennapos ismerősre hivatkoznak a belvárosiak, vagy a Kalap és a Zöldfa utca sarkán felfüggesztett bádoglekalap, amelyet éjszakánként botjaikkal gyakran megvereggetnek a tréfás kedvű vagy elkeseredett járókelők.

Akadnak élő emberek is, akik csaknem a boltajtók belső táblájára festett (s így éjszakára eltűnő) cégekek állandóságával vannak jelen az utcákon, s így mintegy a városkép részei.

Ilyenek az árusok változatos csoportjai és egyedei, a többi között a virágot, a viaszgyufát, a pattogatott kukoricát vagy a sült gesztenyét, a régi történetekben pedig a Donauwassert árusítók. A portékájukat harsányan ajánlók között az új, XX. századi világ hírnökeiként szerepelteti Krúdy az újság-árusokat: „ezek a párizsi mintára született camelot-k akkor (ti. a századelőn) éltek fénykorukat... A rikkancs sokban hozzájárult ahhoz, hogy Pestnek ez idő tájt már világvárosi hangulata volt... Teli torokból kiáltották a kis kétfilléres hírlapok címeit, tartalmát, és a hírlapkiadók megbecsülték azokat a rikkancsokat, akiknek hangja egy egész városnegyed nyugalmát felzavarta.”⁷¹

Az utcák jellegzetes és hangos alakjai még a köszörűsök, kintornások, hegedűsök és egyéb zeneművészek, csendesebbek a hordárok, akik kávéházak és vendéglők előtt álldogálnak megbízatásra várva, és a bérkocsisok, akik nagyobb forgalmú helyeken (a legelegánsabbak például a Ferenciek terén vagy a Gizella téren) állomásoznak.⁷² A koldusok egyik fő gyülekezőhelye a Terézvárosi templom környéke: „Valóságos kolduskiállítás volt itt, mintha Budapest legszánalomraméltóbb emberei találkoztak volna a szabadon álló templom környékén... szörnyű gyűjtemény a nagyváros nyomorából... A terézvárosi koldusok a legszemtelenebbek az egész világon. Szinte követelőznek, mert ebben a városfertályban kötelező a jótékonyság.”⁷³

Nappal az utca hangjai: az árusok kiáltozása, a járművek robogó zaja, figyelmeztető csilingelései és tülkölései, a cipő-sarkak kopogása és a járókelők beszélgetései voltaképpen egybefüggő (a város harsány vitalitását kifejező) közeget alkotnak, amelyen – egyszerre figyelmeztetve az idő múlására és az örökkévalóságra – csak a templomok harangszavai törnek át. A Krúdy-művekben meglehetősen gyakran esik szó arról, hogy minden városrésznek, minden templomnak és minden napszaknak másként szólnak a harangjai, és ilyenkor sokszor az is megfogalmazódik, hogy a város minden hangjai közül a harangok szava száll a legmagasabbra. („Lengtek, csengtek, röpdöstek a roráté harangjai” – olvashatjuk a *Hét*

Bagolyban.⁷⁴) Az éjszaka hangjai főként bentről kiszűrődő neszek és zajok, az álom hangjai a nyárestéken nyitva tartott ablakokon át jutnak ki az utcára, amelyet forgalmasabb helyeken elnyom a kávéházakból, mulatókból kiáradó „érzéki zenélés”.⁷⁵

A Krúdy-hősök többségét (s magát az elbeszélőt is) erőteljes érzéki benyomások kötik a városhoz. Ahogy a színek, fények, árnyak és hangok kavarnak vagy éppen elrendeződnek számukra a pesti (és budai) utcákon, éppúgy eltelnek az utcai illatokkal, szagokkal is. Az utcák többségének jól elkülöníthető jellegzetes szaga van: „gyümölcsszaga volt a Dunának, ser és szaftos-virslis szaga a Korona utcának”,⁷⁶ a Király utcában forgács és gyantaszag száll (a boltok udvarán szétbontott ládákból), szardíniás, datolyás, ahol kocsmá van, és fűgésdobozok illatoznak, délidőben pedig „pörköltszag az úr minden udvaron”.⁷⁷ Rezeda Kázmér valóságos szociológiai tanulságokat is megfogalmazó előadást tart (szerelmesének!) a pesti utcák jellegzetes szagairól: az Andrássy út kátrányszagú (állandóan bontják, illetve újraalapozzák az útburkolatot), mellékutcai szegénység-, sőt nyomorszagúak, a Köröndön túl azonban a város virágillatú, itt „sohasem öntenek ki semmit a házak elé, csak kristálykorsóból csordítják halkán a vizet az idetévedt vadnövényekre is”.⁷⁸

Az utcák tehát telítve vannak érzéki ingerekkel, amelyeket maradandó és rögzíthető élményekké a személyes értelmezés alakít, az értelmezések szempontjai azonban természetesen sokféle előzetes tudáson, illetve előfeltevéseken alapulnak. Legtöbbször a nagyvárosról (Pestről) előzetesen vagy az első benyomások alapján kialakított átfogó képhez kapcsolódnak, vagyis az értelmező olyan – múltbeli – helyzetéhez, amely még a vidéki életismeret és eszmények uralma alatt állt. Másfelől pedig Pestnek ahhoz a századvégi átmeneti, átalakuló (nagyvárosiasodó, modernizálódó) állapotához, amellyel a Magyarország távoli tájairól ideérkező fiatal emberek (a pesti regények íróhősei éppúgy, mint maga Krúdy) először szembesültek.

Számos ifjú Krúdy-hős a múlt idők, a régi regények pesti embereit szeretné – hasztalanul – megtalálni a millenáris építkezések, illetve a pénz-, szerencse- és hírnévvadászat lázában égő fővárosban. *„Ezekhez a férfiakhoz és asszonyosságokhoz indult el egykor, huszonöt év előtt Rezeda Kázmér a Tisza mellől Budapestre. Ezeket a pestieket kereste mindig, akikről egy vidéki udvarház őszi bolthajtásai alatt a könyvekben és régi újságokban olvasgatott. A múlt század gyönyörű és ábrándos Pestjét kutatta a Belváros szűk utcáiban.”*⁷⁹ Az ifjúság várakozó, rácsodálkozó hangulatában megismert utcák azután – évtizedek múltán – nagy erővel idézik majd fel az ifjúságot magát. Az öregedő hősök olykor egykori önmaguk nyomában járnak Pest megváltozott utcáin: *„azokon a helyeken, azok előtt a modern paloták előtt, ahol nem tudta maga előtt felidézni a régi Pestet és vele a múlt idők hangulatait, szinte lehunyt szemmel ment el”*.⁸⁰

Krúdy nemegyszer adott hangot annak a véleménynek, hogy az állandóan változó nagyváros egyszerre jeleníti meg a múltat és a jelent. Még erőteljesebben állította azonban, hogy a város múltja a városlakók emlékezetében személyes emlékeként őrződik meg: egyéni élmények egyéni értelmezéseiben. Az eltűnt régi Pest (vagy Buda) utáni nosztalgia voltaképpen a tovatűnt idő, a valamikori eszmények, naivitás és életkedv, valamint az ifjúság utáni nosztalgia, amely igazán fájdalmassá azonban a háború utáni világ sivárságában lesz: *„Hova lettek a jómódú polgárcsaládok, megelégedett emberek, a félig rommá lett házakból? Miért nem építették fel a házakat, amelyek Pest legdrágább telkein öreg, elzüllött korhelyekként könyökölnek félrekapott tetőik felett? Hova lett a »pianinó«, amelynek hangjai mellett a szép aranyművesné a Fegyverkovács című opera dallamait énekelgette Rezeda úr fiatalkorában? Hova lettek a bojtos házisapkás, gömbölyű arcú polgárok, akik alkonyatkor kikönyököltek az ablakba, és szíves szóval hívták fel ismerőseiket egy baráti szóra, baráti pohárra? ...hagytak tönkremenni mindent, ami a múlt idők boldogságait eszébe juttatná a jelennek.”*⁸¹

Noha legtöbbször a múlt felé kalandoznak a hősök (és az elbeszélő) gondolatai, a város életét természetesen nem látják bevégezettnek, az emlékezők, az értelmezők tudják, hogy a város (akár az élet) önélkülük is létezik majd. Ezt a (volta-képpen nemtudásról való) tudást Krúdy többször is megosztja olvasóival, az *Asszonyások díjában* például az oly fontos szerephez juttatott (ma már nem létező) Bakáts téri szülészetről írott mondatokban: „Azok jönnek itt napvilágra, akik elfelejtik a mostani neveket, embereket, tényeket, világrendeket. Akik azon a Pesten járnak, amelyet mi nem látunk. Akik elolvashatják, hogy mi történt azután az élet regényében, amelyet mi akkor hagytunk félbe, amikor a legérdekesebb volt – mindig a legérdekesebb, amikor halni kell –, és sohasem tudhatjuk meg, hogy mi következik a legújabb folytatásban.”⁸²

(2001)

A Krúdy-idézetek az alábbi kötetekből valók

Az aranybánya. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1960.

A szobrok megmozdulnak. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974.

A tegnapok ködlovagjai. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.

A vörös postakocsi. Őszi utazások a vörös postakocsin. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956.

Bukfenc. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

Írói arcképek I–II. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1957.

Mákvirágok kertje. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1961.

Nyolc regény. (Magyar Remekírók). Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.

Őszi versenyek. Gyoma, A Válasz kiadása, 1946.

Régi pesti históriák. Budapest, Magvető Kiadó, 1967.

Rezeda Kázmér szép élete. Nagy kópé. Az utolsó gavallér. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.

Utolsó szivar az Arabszürkénél, I. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1965.

Vallomás. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1963.

Segítség a régi pesti utcanevek azonosításához

Borz utca = Nyáry Pál utca

Gizella tér = Vörösmarty tér

Gyöngytyúk utca = Gyulai Pál utca

Kalap utca = A mai Irányi utcának a Veres Pálné és a Magyar utcák közötti szakasza

Korona utca = Régi Posta utca

Koronaherceg utca = Petőfi Sándor utca

Ősz utca = Szentkirályi utca

Sebestyén tér = belvárosi tér, amelyet az Erzsébet híd építési munkálatai során számoltak fel

Szvetenay utca = Lenhossék utca

Újvilág utca = Semmelweis utca

Zerge utca = Horánszky (Makarenkó) utca

Zöldfa utca = Veres Pálné utca

Jegyzetek

¹ Krúdy Gyula: *Levél Kiss Józsefhez.* (Voltaképpen előszó A vörös postakocsihoz.)

² A XVIII. század végi, XIX. század eleji (vidéki eredetű) magyar írók Pestképével és -élményével foglalkozik Zentai Mária tanulmánya: *A város szerepe a kora reformkori magyar irodalomban.* ItK, 1990. 3–4. sz., 335–344.

³ Mind Nagy Ignác, mind pedig Kuthy Lajos regénye határozott nyomatékkal, egyszersmind negatív előítéletességgel jeleníti meg a Pesten mind nagyobb számban (és ekkor még gettószerű zártságban) letelepedő zsidóság idegenszerűségét, társadalmon kívüliségét és kitorérsi vagy elégtételszerzési kísérleteit. L. erről: Imre László: „*Ellentechnikák*” a valóságillúzióval szemben. In: *Új: Műfajok létformája XIX. századi epikánkban* (Debrecen, 1996. 184–185.), valamint Szalai Anna: „... *bűn hozott fel ellenem: »Ellensége vagyok a zsidóknak.«*” *Zsidó szereplők Nagy Ignác műveiben,* ItK, 2001. 5–6. sz. 573–599.

⁴ Fábri Anna: *Jókai-Magyarország,* Budapest, Skfz, 1991. 41. (A Jókai-regényekben a reformkori, az 1848. március 15-iki, a neoabszolutizmus kori vagy éppen a századvégi Pest életének mindennapjai és jelesebb eseményei éppúgy feltűnnek, mint a Belváros, a Lipótváros, a Józsefváros, a Sváb-hegy vagy a Ferencváros utcái, épületei és kertjei.)

⁵ Természetesen Pesten játszódik a *Jókai Mór élete és kora* című életrajzi művének jelentős része, mint ahogy – topográfiailag a fővároshoz kötődnek – képviselőházi történeteket magukban foglaló nagysikerű könyvei is (*Tisztelt Ház, Club és folyósó*).

⁶ 1881-től, amikor sikeres emberként, beérkezett íróként tért vissza a fővárosba ifjúkori kudarcai, szenvedései színhelyére, többé már soha nem

fordult a korábbi élénk érdeklődéssel a pesti élet felé. Már nem akarta meghódítani a várost, a siker közömbössé tette iránta. Ezért azután moralizáló hajlamait sem Pest hívta általában elő. A nagyvárosi nyomor, depriváltság, amelyhez nem egy elbeszélésének történetét kötötte egykor, már alig érdekelt, még az *Új Zrínyiaszban* is csak futólag tért ki rá. A „bűnös város” már régebben kivirágzott toposzát pedig relativizmusa (és ezen felépülő) szépszíze tette használhatatlanná számára.

⁷ *Nyomor*, 1884.

⁸ Evvel, a Pesti Napló 1890. október–novemberi számaiban folytatásokban megjelenő Tolnai-regénnyel (*Új föld, új szerencse*) hosszasan és elemzően foglalkozik Bódy Zsombor a Tiszviselőtelep kiépülésének történetét felvázoló sok szempontú tanulmánya: *A legintelligensebb magyar falu: Porvár*.

⁹ Hároméves volt, amikor (1870-ben) szülővárosából, Pozsonyból Pestre költöztek.

¹⁰ L. erről Sánta Gábor: „A kiábrándult urbanitás poétája” In: Budapesti Negyed, 1999.1. sz. 12–48.

¹¹ A könyveit Szikra néven közre adó gróf Teleki Sándorné Kende Juliska első regényében félreérthetetlen megvetéssel Szobopolisznak nevezte Budapestet (*A bevándorlók*, 1898).

¹² Sánta Gábor a regény elemzése során többször is hangsúlyozza, hogy „Schneider Fáni jellemvonásaiban valóban a magyar főváros erényeire és bűneire ismerhetett rá a korabeli olvasó”. – L. *Schneider Fáni*. (*Lux Terka Budapestje*). In: *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Szerk. Nagy Beáta, S. Sárdi Margit, Csokonai Kiadó, 1997.

¹³ Valószínűleg hasonló vélemény vezérelte John Lukácsot, amikor *Budapest, 1900* című, angol nyelvű közönség számára írt mentalitás- és életmódtörténeti városmonográfiájában főként Krúdy-idézetekkel illusztrálta fejtegetéseit.

¹⁴ Ez egyébként nemcsak pesti történeteit jellemzi, hanem egész munkásságának egyik legsajátabb, lényegi vonása.

¹⁵ Bár első nagyobb lélegzetű művei között is akadt a fővárosi életnek szentelt regény (a már említett *Az aranybánya*, 1901), ő maga 1913-ban megjelentetett könyvét, *A vörös postakocsit* nevezte először így.

¹⁶ Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regényében a pesti utcák vándoraként szerepelteti magát – a meg nem nevezett – Krúdyt is.

¹⁷ *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban*. In: *Mákvirágok kertje*, 342–343. (E motívummal találkozhat még az olvasó a többi között a *Nagy kópé* vagy a *Rezeda Kázmér szép élete* című regényekben, valamint Krúdy számos tárcájában, így például az *Osvát Ernő emlékkönyvébe* című, 1923-as alkalmi írásban.)

¹⁸ *Nagy kópé*, 311.

¹⁹ *Nagy kópé*, 286., 301.

²⁰ Önéletrajzi tárcasorozatában (*Krúdy Gyula látogatásai*, 1930) azután megemlékezett az író a maga első pesti mentoráról is, a bankóhamisítás

következtében börtönviselt Náray Ivánról, akit költőként Benedek Aladár néven ismert (és felejtett el) a közönség.

²¹ A *Budapesti rejtelmek* irodalmi mintáiról, keletkezésének körülményeiről: Császtvay Tünde: *A Hét Bagoly esete a magyar irodalomban*. In: Budapesti Negyed, 1997. 1–2. sz. 243–247.

²² Krúdy Tábori Kornél és Székely Vladimír *Az erkölcstelen Budapest* című könyvének számos részletét használta fel, s az ott név szerint említett prostituáltak, kerítőnők, éjszakai gavallérok közül többet is szerepeltetett műveiben (elsőként alighanem *A vörös postakocsiban*, de később például *a Bukfencben*, az *Asszonyságok díjában*, a *Nagy kópéban*, az *Ady Endre éjszakáiban* és a *Rezeda Kázmér szép életében vagy a Boldogult úrfikoromban* is).

²³ E problémáról: Sturm László: *Hagyományok metszéspontján. (Források, műfaji klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában)*. Anonymus, 2000.

²⁴ *A vörös postakocsi* (1913), *Őszi utazások a vörös postakocsin* (1917), *Velszi herceg* (1920), *Nagy kópé* (1921), *Valakit elvisz az ördög* (1928), *A Kékszalag hőse* (1930).

²⁵ *Petőfi Zoltán Pesten*, In: *A szobrok megmozdulnak*, 26.

²⁶ *Napraforgó*. In: Krúdy Gyula: *Nyolc regény*, 192.

²⁷ *A nők és a költők*. In: *Tegnapok ködlovagjai*, 117.

²⁸ *Asszonyságok díja*. In: *Nyolc regény*, 563–564.

²⁹ *Krúdy Gyula látogatásai*. In: *Vallomás*, 307.

³⁰ *Osvát Ernő emlékkönyvébe*. In: *A szobrok megmozdulnak*, 227. (Említésre érdemes, hogy a New York két évvel Krúdy Pestre költözése előtt, 1894-ben nyílt meg.)

³¹ *Bukfenc*, 51–52.

³² Az utóbbi, posztumusz kiadású elbeszélésgyűjtemény címét feltehetően nem Krúdy adta.

³³ *Lázár Miklós emlékkönyvébe*, III. In: *A szobrok megmozdulnak*, 301.

³⁴ E pénztárost Krúdy több művében is emlegette, az *Egy régi ház régi pénztárosa* címmel közzé tett tárcáját pedig kifejezetten az ő emlékének szentelte. In: *A szobrok megmozdulnak*, 334–340.

³⁵ *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 775.

³⁶ *Régi szélkakasok között*. In: *Az aranybánya*, 378.

³⁷ I. m. 329.

³⁸ I. m. In: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél I.*, 570

³⁹ *Őszi versenyek*, 29–30.

⁴⁰ I. m. 335–336.

⁴¹ *Nagy kópé*, 305–306.

⁴² L. pl.: *A magyar Habsburg. Egy régi udvarház utolsó gazdája*. In: *Tegnapok ködlovagjai*, 31–42.

⁴³ L. *Toldi éjszakája*. In: *Írói arcképek I.*, 238–252.

⁴⁴ L. *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*. In: *Írói arcképek II.* 240–432.

⁴⁵ I. m. In: *Nyolc regény*, 835.

⁴⁶ I. m. In: *Nyolc regény*, 1165–1166.

⁴⁷ *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 839.

⁴⁸ *Nagy kópé*, 220.

⁴⁹ *A Kékszalag hőse*, 239.

⁵⁰ „*Régeste Pest ebéd után mindig elaludt egy órácskára. (...) Ebéd után csak a kölcsönkérő sietett végig az utcákon.*” – *Őszi utazások a vörös postakocsin*, 440–442.

⁵¹ *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 902.

⁵² Krúdy és a freudizmus kapcsolatának feltárásával még adós a Krúdy-irodalom, arra nézve azonban, hogy ez a kapcsolat létezett, nemcsak Freudra való hivatkozásai (ideértve természetesen az *Álmoskönyvet* is) szolgálnak tanúsággal, hanem az az író lánya, Krúdy Zsuzsa könyve is (*Apám, Szindbád*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1975.), amely röviden ugyan, de mégis megemlíti, hogy Krúdy a háborús években a Royal Szállóbeli Est-asztalnál csaknem minden este találkozott Ferenczi Sándorral. (I. m. 19.) Hogy Jung írásait és tanításait ismerte-e, arról még ennyit sem tudunk, mégis elgondolkodtató, hogy Árnékként nevezi meg Rezeda titkos, kísértő énjét a *Nagy kópé* lapjain. (Meg kell azonban jegyezni, hogy efféle motívummal és elnevezéssel – külföldi példák mellett – Jókai évtizedekkel korábban írott regényeiben is találkozhatunk, *Az arany emberben* éppúgy, mint az *Enyim, tied, övé* történetében.)

⁵³ *A hírlapíró és a halál* (1928)

⁵⁴ *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 858.

⁵⁵ *A vörös postakocsi* Rezeda Kázmérja lóvasúton viszi a színésznőket a Zugligetbe, a *Boldogult úrfikoromban* hősei pedig a margitszigeti lóvasúttal érik el a várost.

⁵⁶ „...*a rendes találkahelyeken kívül vannak különösebbek, amelyek közül viszont a leginkább elfogadott, legközönségesebb már a csukott konflis* – írja az *Erkölcstelen Budapest* szerzőpárosa 1908-ban, majd így folytatja –: *Olvasó, ha a Stefánia út külső részén vagy Budán valahol látsz egy konflist, amelyet lassú, óvatos döcögéssel húz a gebe, és amelynek kocsisa eleresztett gyepplővel kezében, unottan bámul jobbra-balra – emelj kalapot, mert ebben a lefüggönyözött konflisban Afroditének áldoznak...*” I. m. 46.

⁵⁷ *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 804. (*A Rezeda Kázmér szép életének szerelmespárja* is hasonló kirándulásra használja a fiákert I. m. 112.)

⁵⁸ *A számozatlan fiáker regénye*. In: *Régi pesti históriák*, 686–692.)

⁵⁹ *Asszonyágok díja*. In: *Nyolc regény*, 712.

⁶⁰ *A Budapest vőlegénye* címmel regényként összefoglalt Podmaniczky-tárcák egyikében (*Az Andrássy út vőlegénye*) meglehetősen hosszasan esik szó e régi és az új korzó rivalizálásáról.

⁶¹ *A vörös postakocsi*, 133.

⁶² Az előző idézet is jól példázza ezt az elbeszélői gyakorlatot: Andrássy Géza, Wahrmann Mór, Blaskovics Miklós a századfordulós társasági és közéleti elit ismert tagjai voltak, az ifjan elhunyt Neszmély Artúr éppily közismert alakja volt a századvégi pesti újságíró-társadalomnak. *A Selyemlopás a Váci utcában* című, 1930-as elbeszélés hősei (Kikericsy kisasszony és Kompolti úr) pedig Szapáry Pál és Bánffy Miklós grófokkal, Lobkovitz

herceggel, valamint Csernoch János hercegprímással találkoznak a Váci utcai (dél idei) korzón.

⁶³ Irodalmi emlékhelyként is emlegetik a Krúdy-művek a Zenélő órát (a Városház utcában), a Ferenczi kávéházat (a Rostély és az Újvilág utca sarkán), Ivkov (Ivkoff, Iokoff néven is) kocsmáját (a Reviczky tér körül az Üchtritz-házban), a Balaton kávéházat (a Kerepesi úton, olykor Tihany kávéház néven is, a tulajdonos, Tihanyi nevééről, ilyenkor azonban ő Balatoni úrként szerepel, l. *A Kékszalag hőse*), a Báthory (Kálvin tér), a New York, a Fiume és az Abbázia kávéházakat, valamint a Veteránról elnevezett (fiktív?) kocsmát, amelynek engedélye van az éjszakai nyitva tartásra is.

⁶⁴ *Rezeda Kázmér szép élete*, 9.

⁶⁵ *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 734.

⁶⁶ Erről igen sok műben esik szó, l. pl.: *Hét Bagoly (Nyolc regény*, 937.) *Nagy kópé*, 285.

⁶⁷ *Nagy kópé*, 285.

⁶⁸ E különös portrék és a hozzájuk fűződő szóbeszéddek – a többi között – előkerülnek a *Beniczkyné Bajza Lenke (A tegnapiak ködlovagjai*, 327.) és az *L. M. emlékkönyvébe*, III. (*A szobrok megmozdulnak*, 302–303.) című tárcákban, valamint *Az utolsó gavallér* és a *Hét Bagoly* első oldalain.

⁶⁹ *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 768.

⁷⁰ *Napraforgó*. In: *Nyolc regény*, 245.

⁷¹ A *Rezeda Kázmér szép élete* oldalakon keresztül foglalkozik a rikkancsokkal, az idézet a 159. oldalról való.

⁷² *Hét Bagoly*. In: *Nyolc regény*, 725., *A vörös postakocsi*, 34.

⁷³ *Boldogult úrfikoromban*. In: *Nyolc regény*, 1110–1111. (A terézvárosi koldusokról számos művében írt Krúdy, hosszan és nagy megjelenítő erővel a *Bukfencben*, valamint az *Ady Endre éjszakáiban*, s magyarázatot adott arra is, miért éppen a Terézvárosban tömörülnek a koldusok: ugyanis e városrészben élnek /és dolgoznak/ legnagyobb számban a vezeklő jótékonyosságra oly igen hajlamos prostituáltak.)

⁷⁴ I. m. In: *Nyolc regény*, 758.

⁷⁵ *Nagy kópé* 329.

⁷⁶ *Nagy kópé* 291.

⁷⁷ *Boldogult úrfikoromban*. In: *Nyolc regény*, 1112.

⁷⁸ *Rezeda Kázmér szép élete*, 43.

⁷⁹ *Nagy kópé*, 216.

⁸⁰ *Nagy kópé*, 218.

⁸¹ *Nagy kópé*, 310.

⁸² I. m. In: *Nyolc regény*, 664.